

נתקבלו במערכת

מעולם ועד עולם. ספר הדרכה לאבלים לכלל עדות ישראל. גבריאל גולדמן.
כפר אדומים, תשס"ו. 598 עמ'. (02-5352767)

מה ההבדל בין מדריך לאבלים ובין ספר על הלכות אבלות? הספרים הרבים על הלכות אבלות נותנים מענה לשאלות הלכתיות הקשורות לדיני אבלות, כל ספר על פי דרכו וסידורו ומחברו; 'מדריך' הוא ספר שמכיל בתוכו כמובן גם את ההלכות המעשיות, אבל אינו מתעסק בעיוני הלכה ובדיון בדעות הפוסקים - אלא מהווה ספר שאותו ירצה לקחת בידו האבל ר"ל מרגע שנודע לו על פטירת יקירו ועד לימי האזכרה השנתיים, וגם בהזדמנויות רבות אחרות. מובן מאליו שספר הדרכה הלכתי שרוצה לתת מענה לבני העדות השונות צריך גם לתת את דעתו למנהגים שונים ואף משונים וכאלו שיש להם בית-אב בהלכה וכאלו, והם רבים בענייני אבלות, שאין להם יסוד הלכתי כלשהו, ואף לרגישויות שונות ולהתייחסויות שונות לנפטר, למשפחתו, לדרך הקבורה ולאופני ההספד, כל זה בצד עצות מעשיות ואף כתובות וטלפונים ואתרים ברשת שעשויים להיות דרושים ל'ניהול' תקופות האבל במסגרת המשפחה. הדברים נכונים פי כמה כאשר מראש מייעדים את המדריך ההלכתי הזה גם לאנשים שאינם שומרי מצוות בחיי היום-יום, שכידוע רבים מהם מתקרבים לאורחא דמהימנותא, באופן זמני או אף בקביעות, כאשר מתם מוטל לפניהם. אם מחליט המחבר לצרף לכל נושא גם פרקי הגות ומחשבה וטעמי דינים ומנהגים, מדובר על חיבור כבד ומורכב במיוחד. הרב גבריאל גולדמן שליט"א, רב היישוב כפר אדומים, ר"מ ביישוב 'מאור טוביה' שביישוב מצפה יריחו שבראשות הרב שבתי סבתו שליט"א ואחד מרבני מכון פוע"ה שבראשות הרב מנחם בורשטיין שליט"א, נטל על עצמו מלאכה כבדה זו כשהוא משתדל לעשותה גם 'ידידותית לקורא', והצליח בה באופן יוצא מן הכלל: הוא סידר את הספר באופן כרונולוגי, מההתארגנות ללוויה ולקבורה (כולל הדרכות מעשיות שונות, למשל בענין קבלת רשיון קבורה למי שנפטר בבית, הטיפול במדועות וכד'), דרך ההנהגות בבית הקברות ובבית האבל, דיון מעמיק בענין תרומות אברים וניתוחי מתים, ענייני הקדיש, הדרכה למלווים ולתומכים במצבים משתנים, דיני צוואות וכללי ניהול עיזבון, פרקי תפילה ולימוד בבית האבל ובבית הקברות, ועד לענייני הגות ומחשבה בנושאי העולם הבא, תחיית המתים, טומאה וטהרה ועוד ועוד. בחכמה רבה הסתייע הרב גולדמן בקבוצה מכובדת של מומחים, כל אחד בתחומו, שתרמו את חלקם לשלמות הספר: הרב יעקב רוז'ה שליט"א, הפוסק של החברא קדישא של ת"א והמומחה מספר אחד היום בארץ לטיפול בנפטרים ובנהרגים ובקבורתם, ור' חנניה שחור מנהל החברא קדישא בירושלים; אנשי זק"א ויועצים לענין ניתוחי מתים (יש דבר כזה!); מומחה לענייני ירושות וצוואות, שופט ועורך דין; פסיכולוג ופסיכיאטר; אלו ואחרים תרמו כל אחד את שלו במקומות המתאימים. אולם יותר מהכל טרח הרב גולדמן להעביר את ספרו תחת שבט ביקורתם של תלמידי חכמים פוסקי הלכה ידועים, בהם הגאונים הרב אביגדר נבנצל, הרב זלמן נחמיה גולדברג, הרב יצחק יוסף, ראש ישיבת 'ברכת משה' במעלה אדומים (שהמחבר הוא בן מחזורה הראשון) הרב אליעזר נחום רבינוביץ ועוד, שיחיו כולם לאוי"ט, והערותיהם שולבו בספר. הכרך העבה מסתיים באוצר מושגים רחב (כ-150 עמודים); מעין אנציקלופדיה תמציתית על כל ענייני האבלות ומה שסביבה, שהמחבר כינה אותה 'אבלות מ-א ועד ת' (מתחילה ב'אב הרחמים' ומסתיימת ב'תפילין ביום הראשון', וכוללת למעלה ממאתיים ערכים כגון חניטה, יום הקדיש הכללי, 'מיתת נשיקה', עטיפת הראש, קבורה בקומות [כולל צילומים ותרשימים], 'שינוי מקום' ועוד); ולבסוף מופיע מפתח מפורט ורשימת מקורות. העיצוב הנאה והנעים (פנימית וחיצונית) מוסיף רבות להרגשה האסתטית והמכובדת בזמן השימוש בספר, ויש לכך חשיבות ותועלת יתירה בזמנים בהם הלב כואב והראש דואג. אוסיף רק הערה אחת: בפרק מח עוסק המחבר בתרומות אברים והשתלות. בצדק הוא כותב שנושא זה היה יכול לשמש כסמל ודוגמא

לשילוב בין הלכה ורפואה, אך לצערנו חוסר שיתוף הפעולה בין המערכות הרפואיות להלכתיות משבש מאד את האפשרות להציל חיי אדם כהלכה. הרב גולדמן מביא בשלמותה את החלטת הרבנות הראשית משנת תשמ"ז, שהכריעה כדעת הגר"מ פיינשטיין זצ"ל וקבעה קריטריונים ברורים לקביעת המוות שעל פיהם מותרת תרומת אברים (הוא מביא כמובן גם את דעת הגדולים החולקים); בעקבותיה הוא מצטט את דעת הרב יעקב אריאל שליט"א שכל עוד אין הנחיה ברורה לבתי החולים לשתף פעולה עם הרבנות בנושא זה נמנעת כל אפשרות לתרום אברים, ואת דעת הר"ש אבינר שליט"א שהחשש שהרופא יהרוג את התורם לפני מותו הוא רחוק, ובכל אופן אינו סיבה להימנע מלנסות להציל את חיי הנותרים. הרב גולדמן מציין בצדק (סוף עמ' 280) 'שרוב רבני ישראל המתירים השתלות מצדדים בעמדת הרב יעקב אריאל, ולפי זה נסתם לכאורה הגולל על האפשרות להציל חיי אדם בדרך זו. אולם לענ"ד חשוב להדגיש שנשיאת כרטיס תורם של 'אדי' אין לה שום משמעות משפטית; ז"א שגם מי שהזמין וקיבל בהזדמנות זו או אחרת כרטיס שבו נרשם שהוא תורם לאחר מותו את אבריו לצורך השתלה (אם גופו יתאים לכך; דרך אגב, אין בכרטיס זה כל הסכמה לנתיחה לאחר המות שאינה לצורך השתלת אברים); אין בכך כל התחייבות מצידו, לא על פי ההלכה וגם לא על פי החוק; זוהי 'הצהרת כוונות' בלבד, שעשויה לסייע לצוות הרפואי לשכנע את המשפחה 'אם וכאשר' להסכים לתרום את אברי יקירה, כאשר בלי הסכמתה אין אפשרות לגעת בנפטר גם אם הוא נשא בכיסו בשעת פטירתו כרטיס 'אדי' מעוטר במסגרת זהב. לכן לענ"ד 'מן הזהירות שלא להרבות להיזהר': יתכן שכדאי לעודד חתימה על כרטיס 'אדי' בליווי הכיתוב 'בתנאי שאיש דת לפי בחירת המשפחה יאשר את התרומה לאחר מותי' (כיתוב הנוסף על ידי העמותה הזו על פי בקשת בעל הכרטיס), ובמקביל לפרסם רשימה של אנשי רפואה תלמידי חכמים (וכאלו יש ב"ה לא מעטים) שיהיו מוסמכים לקבוע לבקשת המשפחה שהתרומה של אברי יקירה המת תיעשה על פי כל כללי ההלכה. מאות מאחינו שחיהם תלויים להם היום מנגד בציפיה שיימצא אבר מתאים להשתלה בגופם, ושרבים מהם מתים לפני שזכו להצלה זו, אינם מאפשרים לנו את ה'לוקוסוס' לחכות עד שהמערכת הרפואית הסרבנית תסכים לקבוע את כלליה על פי ההלכה, וכדאי להציל בינתיים את מי שאפשר להציל! כנלענ"ד, וההכרעה כמובן בידי גדולי הפוסקים.

פירוש התורה לרבינו יצחק אברבנאל. על פי דפוס ראשון וכתבי יד, עם שינויי נוסחאות, ציוני מקורות, הערות ומפתחות. מאת יהודה שביב. כרך ד: במדבר. ירושלים, הוצאת ספרים חורב, תשס"ח. 282 עמ'. (02-5632204)

עדיין לא יבש הדיו מהגליון הקודם של 'המעין', שבו שיבחנו את הוצאתו לאור של כרך 'בראשית' מתוך המהדורה המתוקנת הזו של פירוש ר"י אברבנאל לתורה - וכבר אנו מתבשרים על סיום הכרך האחרון בסידרה, בההדרתו הדייקנית של הרב שביב שליט"א (שלושת הכרכים הקודמים יצאו לאור כבר לפני כמה שנים). ראוי לציון פירושו של ר"י על חטא מי מריבה (עמ' 176-168), בו הוא מביא עשר דעות לגבי מהות החטא, ואח"כ מביא את דעתו שהיה כאן רק חטא קטן של שינוי לא-משמעותי מציווי של ה' (במקום לדבר אל הסלע - להכותו), אך: 'קרה להם לפניו יתברך כמו שפעמים רבות יקרה לאדם עם בנו האהוב אצלו, שאם חטא לו - יעלים את פשעו מפני כבודו, ואחר כך בסיבה קטנה ילקה אותו מכה רבה... כן העונש הזה, לא היה למשה ולאחרן על מי מריבה לבד, כי העונש היה בעצם ואמת על מה שעשו קודם לזה (=משה במרגלים ואחרן בעגל, עיי"ש), וכדי לכסות עליהם ולחוס על כבודם תלה עונשם עד מי מריבה, על אשר מרו דברי ה'... והנה התורה פרסמה חטא נדב ואביהו בהקריבם אש זרה לפני ה', ולא נמנעו מפני זה חכמינו זכרונם לברכה לומר שלא מתו עליו - אלא מפני עוונות אחרים... מיכאל זאב נר"ו, המו"ל, מזכיר בהקדמתו שבדרך פלא יוצא לאור הכרך האחרון הזה בדיוק בשנת ה'500 לפטירתו של ר"י אברבנאל באיטליה אחר שגלה עם הגולים בגירוש ספרד, ואין עילוי מעולה מזה לנשמתו של אחד מגדולי הפרשנים לתנ"ך.

ניתן לצפות שהמו"ל והמהדיר יפנו עתה לההדרת פירושו גם על ספרי הנביאים והכתובים, שבהם בולטים חדשנותו ועמקותו של ר"י אברבנאל עוד יותר מאשר בפירושו על התורה.

חבל נחלתו. מאמרים ותשובות בדיני תורה. חלק שישי. שומריה תשס"ז. חלק שביעי. שומריה תשס"ח. יעקב אפשטיין. (077-3535047)

'חבל נחלתו' חלק ד' יצא לאור בעצמונה בשנת תשס"ה, וסקירתי עליו (בגליון ניסן תשס"ה [מה, ג] עמ' 91-92) הסתיימה בתפילה שה' יזכנו ולאכול ולשבוע מטוב פירותיו הגשמיים והרוחניים של גוש קטיף עוד שנים רבות. לכך לא זכינו בעו"ה, והחלק החמישי של 'חבל נחלתו' יצא לאור בתשס"ו ב'עיר האמונה', העיר הזמנית הפלאית ליד נתיבות שבנגב, שבה התגוררו רבים ממגורשי עצמונה, והמחבר בתוכם, במשך חודשים רבים (כרך זה סקרתי בגליון תמוז תשס"ו [מו, ד] עמ' 88). שמונה חודשים אחר הגירוש התיישב הרב אפשטיין עם חלק ניכר מתושבי עצמונה הוותיקים במבני הקיבוץ-לשעבר 'שומריה' שבדרום חבל לכיש, והוא ממשיך לעסוק בתורה, ללמוד וללמד ולהשיב לשואליו דבר הלכה, ולהוכיח שלפחות הפירות הרוחניים של גוש קטיף שחרב ממשיכים להניב פרי היולדים. כ-120 סימנים נמצאים בשני הכרכים האלו, והגירוש העצוב, המיותר, הכואב, המטופש והמרושע מלווה אותם כצל. המעבר של קהילת-קודש אמיתית לישוב שכל השנים לא פיצו בו חי תורה, ללא מקוה וללא בית כנסת, עורר שאלות רבות, שחלקן מובאות בכרכים אלו. א"א להתעלם מביורור הלכתי נוקב שמעלה המחבר בחלק ו' סי' מט (עמ' 271 ואילך); התפרסם כבר קודם ב'תחומין' כו עמ' 51 ואילך, שבו הוא מוכיח-לכאורה שהפיצוי שניתן למגורשים קרוב יותר להיות 'חמסנותא דמלכותא' מאשר 'דינא דמלכותא', ועל כן לפי דעתו מותר להטעות את מנהלת ס"ל"ע ולדווח נתונים שקריים כדי לקבל פיצוי ראוי על פי הדין - גם אם לא על פי חוק 'פינוי-פיצוי'. הרב ליאור שליט"א (עמ' 281-280) מצדיק את עיקרי מסקנתו של המחבר, אבל מתיר רק להטעות את המוסדות בשתיקה - ולא במעשה או דיבור שיש בו הטעייה; לדעתו גם במקרה זה קיימת ההלכה שאין לטעון טענת שקר אפילו כדי לזכות במה שמגיע לאדם על פי האמת. גם הרב יעקב אריאל (עמ' 11-12) קובע שמעיקר הדין צודק הרב אפשטיין בטענותיו, ובכל זאת הוא ממליץ 'שאוהבי תורה וארץ ישראל יראו דוגמא אישית ולא ירדו לרמה של מגרשיהם'... בהקדמת הספר מתפלמס המחבר עם אלו שתקפו את מאמרו, אך בסיכום דבריו הוא מודה שמטרת כתיבת המאמר היתה יותר הצהרתית מאשר הלכתית - להצביע על שיטת הרצח וגם ירשת' שבה פעל ופועל חלק ממוסדות מדינת ישראל בייחס לגירוש תשס"ה (גם מערכת 'תחומין' נדרשה ע"י 'פקידים בכירים' להסתייג מן המאמר ולהתנצל על פרסומו...). בחלק השביעי של 'חבל נחלתו' משבח הגר"א נבנצל שליט"א את המחבר שהוא כבר 'נודע בשערים' באיכות תשובותיו, וכדרכו אף העיר והוסיף הרב שליט"א בעשרות מקומות, ודבריו נדפסו על הדף, לפעמים עם תגובותיו של המחבר עליהם. כך בסי' יז (עמ' 92 ואילך) דן המחבר בשאלה הידועה איך להתייחס למנהג א"י שלא להניח תפילין בחוה"מ, בניגוד למנהג רוב האשכנזים דורי דורות שיש להניחן. מסקנתו היא כדעת הגרמ"פ זצ"ל באגרות משה (או"ח ח"ד סי' קה), שלמרות שמנהג א"י מבטא למעשה את מנהגם של מעטים יחסית, תלמידי הגר"א וחלק מן החסידים, שנהגו שלא להניח תפילין בחוה"מ גם בחו"ל - בכל אופן אחרי שהתקבל המנהג בארץ כדעתם (מפני שהם הצטרפו בזה בעלייתם ארצה לקהילות הספרדים, שגם הם אינם מניחים תפילין בחוה"מ) אין הדבר שונה מכל מנהג אחר, ומי שרוצה להחמיר שיניח תפילין בצנעה בביתו וללא ברכה. על כך הוסיף הרב נבנצל שליט"א שמועה בשם הגר"ז סולוביצ'יק מבריסק זצ"ל, שהוא השיב פעם למי שהתלונן לפניו על מנהג א"י בענין זה - שהוא יכול 'להשלים' את ההנחה אחרי החג: במקום שעת הנחת התפילין שהפסיד חמש פעמים בחוה"מ - שיואל להניח את תפיליו באחד הימים אחר החג חמש שעות נוספות, כך לא יפסיד כלום. מגיב על הערה זו הרב אפשטיין: אין בדברי הגר"ז התייחסות לעצם חיוב ההנחה בחוה"מ, שאם היה חייב בה - הרי ביטל את חיובו!

ולענ"ד פשוט שהגרי"ז אמר את דבריו בבדיחותא, ואין לי ספק שכך גם התכווין להציג את הדברים הרב נבנצל שליט"א, שמי ש'כואב' לו מנהג א"י שלא להניח תפילין בחוה"מ - יכול לרכך את כאבו בהנחתן לאחר החג במשך אותו מספר שעות ש'הפסיד', אבל אין לו להניח תפילין אפילו בצנעה בחוה"מ; ולא עלה על דעתם לא של הרב נבנצל שליט"א ולא של הגרי"ז זצ"ל שיש באמת תשלומים לאחר החג לאי הנחת תפילין בחוה"מ... בסי' יח בדיון על אמירת שהחיינו ביו"ט שני של ר"ה מביא הרב אפשטיין את דברי הספר 'תשבץ קטן' (קטן) - להבדיל משו"ת התשב"ץ לרשב"ץ דוראן המאוחר ממנו, שהוא ספר גדול ממנו פי כמה) לתלמיד מהר"ם מרוטנבורג בשם רבו שיש לומר שהחיינו בליל יו"ט של ר"ה, כאשר מה שהכריע את הכף בעיניו היה ש'רש"י מצא במחזור ויטרי שיש לומר זמן ביו"ט שני של ר"ה'. מעיר הרב נבנצל שהדברים תמוהים, הרי ר' שמחה מויטרי מתברר 'מחזור ויטרי' היה תלמידו של רש"י, ולא להיפך; מגיב על כך הרב אפשטיין שעם כל התמיהה כך הוא הלשון בתשבץ, ואולי יש להגיה בלשונו שדעת רש"י היא שנמצאה כתובה במחזור ויטרי, שלא כפי הגירסה שלפנינו. ויש לציין שאמנם במחזור ויטרי סי' שכ נמצא כך מפורש בשם רש"י. סימן מא עוסק במאכל בהמה בשביעית. המחבר (עמ' 220) מביא את הקולא שהקל החזו"א לישובי פועלי אגודת ישראל לעשות מלאכות שונות לצורך מאכל בהמה בעזרת 'אוצר בית דין', ומעיר שאין הערמה גדולה מזו שבעל השדה נהיה שליח בי"ד כדי לגדל ולקצור עבור בהמותיו שלו, ולא לצורך חלוקתם מטעם בי"ד; ולכן בלית ברירה הוא מעדיף שישתמשו לצורך מאכל הבהמות ב'היתר המכירה'. כתגובה תמה הרב נבנצל (עמ' 221) איך אפשר להקל באיסור דאורייתא של 'לא תחנם' כדי להימנע מהערמה בדרבנן, ומוסיף ורומז שמי יודע אם לא נמסרו חלקים מא"י לגויים בהתנתקות האחרונה עונש על מכירת אדמת א"י לגוי בשמיטה. על כך משיב הרב אפשטיין בכאב ופליאה (עמ' 222-223) בעזרת לשונו של ר' יהושע במחלוקת תנורו של עכנאי: 'אם ת"ח מנצחים זה את זה בהלכה - אתם מה טיבכם'. איך ניתן להוכיח ממאורע כלשהו שכך רצון ה' ולא אחרת? ובכלל, מה שמצאנו ענישה לציבור הוא על עבירות, אבל לא כאשר הציבור נוהג על פי הוראת גדולי ישראל! השיב לו הרב נבנצל בקיצור (סוף עמ' 223): 'לענ"ד הדברים צריכים הרהור, מידה כנגד מידה ניתן כדי שנוכל ללמוד מזה... ואכן הדברים דורשים הרהור בכמה וכמה כיוונים, אך אכמ"ל. ויה"ד שימשיך הרב המחבר בהפצת התורה שבכתב ושבועל פה בכמות ובאיכות ובזריוות המיוחדים לו, בשובה ונחת, בקהילת הקודש שבה הוא שרוי.

קובץ בית אהרן וישראל. מאסף מרכזי לתורה ולהלכה לחכמי ורבני הישיבות והכוללים של מוסדות סטאלין קארלין בארץ ובתפוצות. שנה כב-כג (תשס"ז-תשס"ח; גליונות קכז-קלח). (02-5370106)

השורות האלו נכתבות בסיון תשס"ח; הגליון האחרון של 'בית אהרן וישראל' שקיבלתי היה גל' קלו (ניסן-אייר תשס"ח), ועוד לא הגיעו לידי גליונות קלז ו-קלח. אולם כמו פירות דקל דעבידי דאתו (גיטין מט, ב ועוד) כך אין ספק שגם שני גליונות אלו יצאו לאור בעז"ה בזמנם, וישלימו את תריסר גליונות הכרכים כג-כד. כפי שכבר ציינתי כמה פעמים בעבר ('המעין' טבת תשס"ד [מד, ב] עמ' 92; ניסן תשס"ה [מה, ג] עמ' 90; תשרי תשס"ו [מו, א] עמ' 92; טבת תשס"ז [מז, א] עמ' 90-91) עורכי כתב העת הזה ראויים לכל שבח על התמדתם, על המגוון הרב שבכל חוברת, על הכמות והאיכות של המאמרים התורניים ושל הכותבים - בכל גליון כעשרים מאמרים בכ"ט עמודים צפופים במדורים השונים - 'גנוזות', 'חידושי תורה', 'בירורי הלכה', 'לשון חכמים' ו'תיקוני סופרים' (בענייני לשון הקודש, מסורה, הגייה נכונה, נוסח תפילות וכד'), והמדורים 'מנהגי ישראל' ו'כתבים' שעוסקים בדרך כלל במנהגיה ותולדותיה של חסידות סטולין-קרלין, 'בעלת הבית' של הקובץ הזה. זכות קדימה בפירסום המאמרים ניתנת מסתמא ללמדנים ותלמידי חכמים הקשורים לחסידות זו, אולם הבמה פתוחה לכל כותב תורני הכותב לענין, ממש לפי הכתוב באבדר"נ (נ"א פרק מא) 'עמלה של

תורה - כל הרוצה ליטול יבוא ויטול'. אמנם לענ"ד יתכן שלעיתים כדאי שהמערכת תתערב ותתקן סגנון לקוי ואריכות דברים מיותרת, אך זהו ענין של מדיניות עריכה. המדור המרתק ביותר לטעמי הוא דווקא מדור ההערות, בו כותבים קוראי הקובץ את השגותיהם על דברים שנכתבו בגליונות הקודמים, ומביאים לתשומת ליבם של הקוראים חידושים קצרים והערות הלכתיות ונקודות למחשבה בהלכה ואגדה ומנהג, כאלו שאין בהם כדי מאמר שלם. אביא כאן רק נקודה אחת קטנה לדוגמא: בגל' שבט-אדר תשס"ז (קכט) עמ' קלז העיר למדן אחד, שהיות ובמקורות חז"ל כתוב רק שהתכלת היא בצבע הרקיע ושהיא נוצרת מדם החלזון - אלו הם לדעתו הסימנים היחידים המעכבים, ואם כן ראוי לצביעת תכלת בציצית הדם היוצא מכל סוגי החלזונות שמהם ניתן להפיק צבע כחול, ו'אף שעדיין לא נתברר בירור מוחלט איזהו החלזון שנהגו לצבוע התכלת... - אין בכך נפקא מינה, ואין צורך כלל לדעת חלזון התכלת איזהו, וכל הנקראים כיום חלזון כשרים לתכלת, וחובה [!] להטילו בכנף הבגדים החייבים בציצית; ותחת הכותרת המודגשת 'הסכמת מרן שליט"א' הוסיף וסיפר אותו כותב שהוא טען את הטענות האלו באריכות לפני מרן הגר"ק [=ר' ניסים קרליץ] ומרן הגר"ק [=ר' חיים קנייבסקי], והם הסכימו שהחזו"א זצ"ל שלל בזמנו דווקא את התכלת של ראדזין שמיוצרת מדי הדינון, ושאינ משלילתו זו הוכחה לשלול את התכלת העשויה מדמם של חלזונות. והוא מסיים: 'ומסתברא דכולם כשרים, ועל כל פנים ראוי להטילם לצאת מכל ספק [הגר"ק שליט"א הסכים לכתוב דברים אלו בשמו]. עד כאן דבריו. לא רבים שמו לב ל'פצצה' שהוטלה כאן: הגאון ר' חיים קנייבסקי שליט"א, ואולי גם הגאון ר' ניסים קרליץ שליט"א, תומכים ואף מחייבים [ראו!'] להתעטף בציצית שיש בה תכלת כפי שמייצרים אותה כיום! איך זה שלא ראינו המונים מאברכי בני ברק למשל, תלמידיהם של הגדולים הנזכרים, מתעטפים בטלית עם תכלת [בלי לדבר על גדולים אלו עצמם...]? התשובה על כך הגיעה בגליון ניסן-אייר תשס"ח (קלו) עמ' קנ: כותב שם תלמיד ישיבת מיר שהוא אמר לגר"ק בחודש סיון תשס"ז שהתפרסם בשמו שיש ענין ליהודי ירא שמים ללבוש את התכלת הידועה בזמנינו, ושאל האם הדברים נכונים? והתשובה שקיבל: 'שקב וכזב'; ובטבת תשס"ח פנה שנית לגר"ק וסיפר לו שמפיצים בשמו שיש ענין לירא שמים להתעטף בטלית עם תכלת, והשיב לו רבי חיים קנייבסקי שוב: 'שקב וכזב'. ואם כן, טוען אותו תלמיד, נראה ששקר העיד הכותב הנ"ל בשם הגר"ק, 'ולכאורה לשונו החריף [שקר וכזב] הוא יותר מאלף מאמרים'... הפולמוס בענין חידוש התכלת בדורנו במקומו עדיין מונח, אך אין ספק שההיתלות באמירות המופצות בשם של תלמידי חכמים חשובים בעניינים הלכתיים כבדי משקל, לקולא ולחומרא, כאשר לא נתברר שהן נאמרו ונכתבו על ידם הלכה למעשה - היא חסרת אחריות, ולא רק בענין התכלת...

מאמר מרדכי - ושבחה הארץ. פסקי הלכה תשובות ומאמרים בענייני שביעית. הרב מרדכי אליהו. ירושלים, 'דרכי הוראה לרבנים', תשס"ח. תשכג עמ'. (02-6514399)

מרן הראשון לציון הגאון הרב מרדכי אליהו שליט"א, ישלח לו הקב"ה רפואה שלמה בקרוב, הוציא לאור בספר זה את פסקיו והכרעותיו בענייני שביעית, על פי שיעורים שהעביר במסגרות שונות ומאמרים שהדפיס בספרים ובקבצים שונים במשך ארבע השמיטות האחרונות, בתוספת השלמות ובירורים. בניו הרב יוסף ושלמה טרחו על הכנת הדברים לדפוס בעזרת צוות שלם, והתוצאה מעוררת כבוד. בכרך העבה שני חלקים: 'קיצור פסקי הלכה לשנת השבע' בעשרים ושלושה פרקים, וחלק שני 'מאמרים' ובו עשרים ושבעה סימנים; בסופו מפתח מקורות ונושאים בן עשרות עמודים (על פי המפתח מתברר ששני ה'אחרונים' המוזכרים ביותר בספר הם, כפי שאכן אמור להיות בספר העוסק בהלכות שמיטה, הראי"ה והחזו"א). בנושא הקגיש של היחס להיתר המכירה ולמסגרות השונות של אוצר בית דין כותב הגרמ"א שליט"א (עמ' קיח) שאין לסמוך על היתר המכירה כי אם

בשעת הדחק, 'בימינו יש מקום לומר שנקרא שעת הדחק, ויש לסמוך על היתר מכירה בצירוף דרכי היתר אחרים כדוגמת אוצר ב"ד'. דהיינו, שלדעת הרב שליט"א, כפי שאכן היתה גם דעתו של הראי"ה זצ"ל, מקומו ה'טבעי' של אוצר בית דין הוא רק כהשלמה ותוספת להיתר הבעייתית-אך-המבוסס-יותר שהוא היתר המכירה, אך אין מקום לסמוך על אוצר בית דין ללא היתר מכירה, שלא כדעת החזו"א. הרב ממשיך ומתאר את המכשולים הרבים שעשוי היתר המכירה המשולב עם אוצר בית דין למנוע, כמו מניעת קדושת שביעית בכסף העובר מידי ליד, היתר קניה בכמויות גדולות ובמידה ומשקל וכו'. המחבר מאריך בענין זה בח"ב סי' טז (עמ' תפט-תקי), ומראה את הקשיים ההלכתיים והמצויאותיים שלא מאפשרים היום למעשה לאכול מפירות הארץ כלל אלא בעזרת היתר המכירה, למרות שאכן היתר זה הוא היתר של 'בדיעבד'. הרב מוסיף ומוכיח שהעצה של 'אוצר בית דין' לא מעלה ולא מורידה אלא כשהיא מצטרפת להיתר המכירה; יתר על כן, הרב שליט"א טוען שרובם ככולם של הארגונים המפעילים 'אוצר בית דין' סומכים למעשה על היתר המכירה, ורק על גבי בונים את ה'אוצר' שלהם. לכן ממליץ הרב שגם אדם שנמנע מלהשתמש בפירות היתר מכירה לא יאמר לעולם 'איני סומך על היתר המכירה' מפני שכך הוא נכנס לחשש נדר, נדר שלמעשה לא יכול לעמוד בו, אלא יאמר שהוא משתדל להימנע מאכילת פירות היתר מכירה, או לשון דומה, כי אין כיום דרך לאכול בשמיטה מפירות ארץ ישראל לכל גבולותיה מבלי לסמוך על היתר המכירה; קיימת כמובן העצה לייבא בשנת השמיטה את כל גידולי הקרקע מחו"ל, אבל ברור שמסיבות רבות זוהי עצה למעטים ולא לרבים.

הפקדתי שומרים. הלכות שמירה ופקדון. עיון בסוגיות, סידורן וסיכומן, פסקי השו"ע ונושאי כליו, שו"תים לאורך כל הדורות עד ימינו ודגשים מעשיים. חלק ראשון, חושן משפט סימנים רצא-רצב. גדעון הלוי בנימין. [שעלבים, תשס"ח]. תתסד עמ'. (08-9790371)

העמקה בשני סימנים בלבד בשו"ע חו"מ הביאה לתוצאה מרשימה ביותר: ספר רחב היקף, הכולל בתוכו את הסוגיות וההלכות העוסקות בדיני שומרים, קבלת השמירה, פשיעה, דין בעליו עמו, שליחות יד, חיוב השומר למנוע נזק מן הפקדון, ועוד ועוד. הספר מיועד לשני סוגי לומדים: כאלו שמלימוד עיוני של הסוגיות רוצים להגיע לסיכום ההלכות למעשה, כשהם עוברים בדרכם על דעות הראשונים והאחרונים, המפרשים והמשיבים; וכאלו שמעוניינים לדעת את המעשה אשר יעשו - אך לא באופן שטחי אלא תוך העמקה בסוגיות הרלוונטיות. הרב בנימין שליט"א, מגידוליה של ישיבת שעלבים, המלמד ב'כולל' שע"י הישיבה ומכהן כרבו של הישוב 'נוף אילון' המקיף את הישיבה, לא הזניח בספרו הגדול הזה דבר וחצי דבר שיש בו קשר לנושאים הנ"ל, והמפתח המפורט בסוף הספר יוכיח. כל פרק פותח בלשון הסעיף בשו"ע, בתקציר ההלכות הקשורות לסעיף זה, במקורות הסוגיא בתלמוד ובפירושי הראשונים והאחרונים עליהם, ממשיך בפירוט המקרים השונים הנובעים מהסעיף הזה והשאלות ההלכתיות הכרוכות בהם, ומסתיים בסיכום הלכתי, שבו מכריע הרב המחבר מה הן לדעתו הדעות שראוי לפסוק כמותן להלכה בכל אחת מהנקודות שנידונו בפרק זה. יש כאן "העזה" מסויימת של המחבר, מפני שבדרך כלל בספרים מעין זה משאירים המחברים את הדעות החלוקות ולא מכריעים כיצד לדעתם יש לנהוג, במיוחד בגלל כללי ה"קיים לי" ו"המוציא מחברו עליו הראיה", שמונעים כמעט לגמרי הוצאת ממון מזה ונתינתו לזה. גישה זו גורמת לרעה רבה, ולכך שרבים אף מבין המדקדקים במצוות מדירים את רגליהם מבתי הדין לממונות ומוסרים את דינם לערכאות, וכדאי בזיון וקצף. ב"פתח דבר" לספר מוכיח המחבר שהיות והיום הצדדים מקבלים את בית הדין הן לדין והן לפשרה, נפתחת דרך לגיטימית לבית הדין לפסוק את הדין קרוב לאמיתה של תורה, ולחייב את החייב במקרים שהנתבע לא עשה כהלכה גם כאשר אי אפשר לחייב אותו בגלל "גרמא" וכד'. על סמך הנחה זו הרשה לעצמו הרב המחבר לקבוע

בזהירות הראויה כיוון פסיקה בסבך הדעות החולקות. כך מעמ' תש"ע ואילך דן הרב בנימין בסע' יז של סי' רצב, העוסק בטיפול בפקדון של חמץ בהגיע פסח. הוא מעיר שהנפקא-מינה העיקרית מדין זה היא אם השומר שלא מכר את הפקדון החמץ ובעקבות כך גרם שהוא ייאסר פשע בחיובי שמירתו וחיוב - או שלמעשה השומר רק לא מנע נזק שאינו תלוי בו, והיות ואין זה חלק מתפקידו כשומר לכן אינו נחשב 'פושע' ופטור. והנה, המשנה עצמה מגדירה מעשה זה כהשבת אבידה, ולכאורה מי שנמנע משום-מה מלהשיב אבידה אינו נחשב כפושע בחפץ, וכך סברו להלכה רבים מגדולי האחרונים, ונימוקיהם עמם; מצד שני רבים אחרים סוברים שהשומר חייב למנוע כל קלקול צפוי מהחפץ עליו הוא שומר, ואין קלקול גדול יותר לחפץ מאשר שהוא ייאסר בהנאה בפסח הקרב. אחרי שהמחבר מביא את ראיות שני הצדדים ומראה שאין בהן כדי להכריע, הוא מציע גישת ביניים: חלק מחובות השבת אבידה מחייב גם את השומר, ולכן למרות שאין זה חלק מחיובי השמירה עצמה - יהיה השומר חייב, כי בפשיעתו לא מנע מהחפץ מלהתקלקל. הספר נפתח בהסכמת מורנו הגר"א שפירא זצ"ל, שלא הספיק לראות את הספר יוצא לאור, ובין השאר מסכימים לספר גם הגאון רז"נ גולדברג שליט"א, רבו של הרב בנימין, המתאר את התועלת שיש בספר הזה לפוסקים ולדיינים, הגאון ר' אשר זליג וייס שליט"א, המביע את השתוממותו מן ההיקף העצום שבספר ומן הבהירות שבסיכומי ההלכה, וכן הראשונים לציון הגאונים הר"ע יוסף והרש"מ עמאר שליט"א.

שו"ת שיח נחום מאת הרב נחום אליעזר רבינוביץ, ראש ישיבת 'ברכת משה' מעלה אדומים. ערך: הרב אליעזר רייף. מעלה אדומים, מכון 'מעליות', תשס"ח. 417 עמ'. (02-5353655)

ק"ז תשובות בכל חלקי השו"ע נאספו ע"י נכדיו ותלמידיו של הרב רבינוביץ שליט"א מתוך פירסומים שונים ומארכיוניו של הרב, לכבוד הגיעו של הרב לגבורות. למעלה מחמישים שנות פסיקה משתקפות בתשובות אלו, מאז מונה האברך הצעיר לרב בעיר קטנה בדרום ארה"ב, עבור דרך כהונתו כרב ואב"ד בקהילות גדולות וחשובות ברחבי העולם, ועד השנים האחרונות בהן מכהן הרב כראש הישיבה במעלה אדומים, וכרבם של רבים מבוגריה ושל קהילת הישיבה כולה. החלק הארי של התשובות עוסק בענייני 'יורה דעה'; ראויה לציון תשובה שהתפרסמה כבר בשנת תשכ"ח, בה מכריע המחבר, כמעט ארבעים שנה לפני שקבעו כך רבים מגדולי הדור, בשאלה שאז עדיין 'לא ראיתי ולא שמעתי מי שיתעורר בזה' (עמ' 179), שקיים חשש כבד שהפאות הנוכריות הבאות מהודו יש בהן איסור הנאה משום תקרובת ע"ז, מפני שבדרך כלל השיער הזה מגולח כחלק מטקס של ע"ז, ואף אם רק מיעוט מהשיער הוא כזה - הוא אינו בטל, והכל אסור. הנחת הרב המחבר היתה שהגילוח עצמו הוא חלק מן הטקס, אמנם הבירורים בעקבות 'פרשת הפאות' לפני כמה שנים העלו שקיים ספק גדול בענין זה. ואכמ"ל. כעשר תשובות בספר עוסקות בענייני נידה, אמצעי מניעה וכד'. באחת מהן חוזר הרב שליט"א על דעתו הידועה שיש מקום (כאשר מותר לבני הזוג למנוע הריון) להשתמש גם בדיאפרגמה, ומחזק את דעתו זו מתוך דבריו של מורי וידידי הרב ד"ר מרדכי הלפרין שליט"א ב'אסיא' עז-עח (טבת תשס"ו, עמ' 136 ואילך) בבירור שיטתו של הגרש"ז אירבך זצ"ל, שלדעתו חזר בו בסוף ימיו והתיר את מה שאסר קודם לכן. אולם עי' ב'אסיא' פא-פב (אד"א תשס"ח, עמ' 201 ואילך) שהוכחתי לענ"ד שאין הדברים נכונים, ושהגרש"ז זצ"ל התיר גם בזיקנותו את השימוש בדיאפרגמה רק בשעת דחק גדולה, כשאי אפשר היה בשום פנים להשתמש בגלולות או באמצעים אחרים, קלים יותר הלכתית מהדיאפרגמה, ומניעת ההריון היתה חיונית. אמנם הרב הלפרין השיב שם על דבריי, אולם לענ"ד כל מעיין בלא משוא פנים יווכח בעצמו מתוך הדברים שהבאתי שקשה מאוד לסמוך על הדעה שהגרש"ז א"א שינה את דעתו בסוף ימיו, וק"ו שאין להתעלם מהעובדה שרבים הפוסקים האוסרים לחלוטין את השימוש בדיאפרגמה; ואכמ"ל. דרך אגב, קביעת

הרב המחבר שליט"א (עמ' 191) שבזמן תשמיש אין לעולם שום נגיעה בדיאפרגמה, קביעה שעל פיה הכרע שדם שנמצא בה דינו כדם בשפופרת - למיטב ידיעתי אינה נכונה עובדתית, כפי שניתן לברר בספרות הרפואית הרלוונטית ואצל רופאים העוסקים בתחום הזה (ובמאמריי בענין זה ב'אסיא' עז-עח הנ"ל); וגם בזה אכמ"ל. תשובה מעניינת אחרת (סי' פט) עוסקת בשאלה מאוד אקטואלית לצערנו, איך מגדירים 'סכנה'; הרב נשאל האם אפשר לאסור מן הדין על אנשים הגרים ביש"ע ליסוע ברכב שאינו ממוגן, ואחרי דיון ממצה הוא קובע שמי שסבור שרמת הסכנה אינה גבוהה אי אפשר לאסור עליו ליסוע ברכב רגיל, שהרי אין גדרים ברורים בענין הגבולות של ספק סכנת נפשות, אולם על מנהיגי הציבור לדאוג לתחבורה ממוגנת לכלל הציבור. הרב מאריך בהקדמתו המרגשת שדורנו הוא דור ניסי, שרגלו האחת בשואה - ורגלו השניה בתקומה, תקומת התורה ותקומת הארץ, ובלשונו: 'תהליכי כל ההיסטוריה היהודית משתקפים [בדור זה] לעין כל - כל הרוצה לראות יפקח עיניו ויראה כי לא נטש ה' את עמו! גם אני הקטן מצטרף לברכות ולאיוחולים לויבלו של הרב המחבר שליט"א; עוד ינוב בשיבה, ויזכה להשלים את תוכניותיו התורניות-ספרותיות (ובעיקר את סידרת משנה תורה להרמב"ם עם פירושו הנפלא 'יד פשוטה') ויעמיד תלמידים הרבה בבריאות גופא ונהורא מעליא.

בית הלל. קובץ תורני לענייני הלכה ומנהג. עורך: הרב יגאל עזרא. ביקורת: הרב ישראל מאיר יונה. שנה ח (גליונות כז-לב). ירושלים, תשס"ז-תשס"ח. (02-5323569)

כבר כמה וכמה פעמים כתבתי במדור זה על כתב העת המיוחד הזה (לאחרונה בגל' ניסן תשס"ז [מז, ג] עמ' 91-90). למרות שהעורך והרב ה'מבקר' שליט"א עסוקים מאוד בהרבצת תורה ובחינוך נערי ישראל בישיבה שהקימו בירושלים בשנה שעברה, ממשיך כתב העת לצאת לאור מלא וגדוש חומר הלכתי מעניין ביותר. כך בגליון כז עמ' עד ואילך כותב הרב אברהם צבי הכהן, דיין בירושלים ומהאחראים על הכשרות בעיר, על 'כשרות רגילה מול כשרות מהדרין'; הוא מדגיש את הידוע, שבניגוד לעבר בו כשרות 'רבנות' פירושה היתה למעשה כשרות מינימלית ורדודה, וכל כשרות 'פרטית' היתה בחזקת מהודרת - גברה לאחרונה המודעות לכך שקיימות רבנויות עירוניות שמגישות שירותי כשרותי מהודר, ולעומתן גופי כשרות פרטיים שאין שום כסיו לשמם המהדהד. מה שחשוב הוא לדבריו קביעת קריטריונים ברורים לכשרות 'רגילה' וכשרות 'למהדרין', ומערכת פיקוח, בקרה ואכיפה שתקפיד על שמירת הקריטריונים האלו. פרק שלם הוא מקדיש למשגיחי הכשרות במפעלים ובמטבחים, כאשר לדעתו שידרוג המעמד, הסמכות וההערכה כלפי המשגיח הוא המפתח לשמירת כשרות כהלכה ולאמון הציבור בכל מערכת כשרותית שהיא. נוסף כל כך, כותב הרב הכהן, על המשגיח לזכור שלעיתים קרובות מלבד היותו משגיח על הכשרות - הוא גם הנציג במקום עבודתו של התורה והיהדות, והוא עשוי לקדש את השם ברבים, או ח"ו לחללו בהתנהגות אישית ומקצועית שאינה הולמת. המדורים 'בית המשפט' - המציג כל פעם אחד מבתי הדין לממונות הפועלים בארצנו, 'רפואה והלכה' - המציג את הצוות הרבני והרפואית-תורני של אחד מבתי החולים, 'לבנת-בית הכשרות' המציג את אחד מארגוני הכשרות על רבניו ועקרונותיו, המלווים במאמרים הלכתיים ובסקירות והסברים, מהווים חידוש חשוב ומעניין, המאפשר הצצה למעשיהם של 'נותני שירות' תורניים, שלא תמיד ידועים לציבור הרחב הרבה יותר מאשר שמם ותפקידם בלבד. כך בגליון ל"א עמ' עא ואילך מוקדש המדור 'רפואה והלכה' למכון 'פועה', ואחר תיאור קצר של פעילות המכון והדרכים להעזר בו - מובאת שאלה הלכתית-רפואית שנשאלו רבני המכון ותשובות שהשיבו לה גדולי ישראל, וכן מאמרים הלכתיים מאת שנים מרבני המכון, בענין החובה ההלכתית לקיים פיקוח הלכתי על מחלקות בתי החולים העוסקות בפוריות, ועל היחס ההלכתי לבדיקות שיונת הנעשות במהלך טיפולי פרויקט לזוגות שמתקשים להיפקד. חוברת ל"ב (אדר שני תשס"ח), המוקדשת

לשמונת חללי הפיגוע בישיבת מרכז הרב הי"ד, פותחת בדברים חמים לזכר הרב יוסף בוקסבוים זצ"ל, מבוני הספרות התורנית בדורנו, אחרי מאמר של הרב גולדמינץ, אחד החוקרים הבכירים של 'מכון שלמה אומן' שע"י ישיבת שעלבים שהרב בוקסבוים היה ממייסדיו, המשווה על פי נוסחים שונים של התשובות בכתבי היד בין נוסח התשובות שהשיב הרשב"ץ דוראן לשואליו לבין הנוסח שהכין לצורך הפצת ספרו, ובהמשך מאמר מעניין ומעשי מאוד מאת הרב שמואל רבינוביץ, רב הכותל, על הדרך הנכונה לחלוקת הכסף המצטבר בקופות הצדקה שבכותל המערבי ובשאר המקומות הקדושים. ברכת הצלחה לרבנים העורך והמבקר שליט"א בפועליהם החינוכיים והתורניים-ספרותיים.

מעלין בקודש. ביטאון לענייני המקדש וקודשיו. בהוצאת כולל 'בית הבחירה' ע"ש רעננערט - כרמי צור, והמרכז התורני לענייני הקודש והמקדש. גליונות יא-טו, אדר תשס"ו - אדר ב' תשס"ח. (02-9961942)

בפעם האחרונה שסקרתי גליון של כתב העת הזה ('המעין' תשרי תשס"ו [מו, א] עמ' 91) סיימתי את דבריי בכך שכתב העת 'מעלין בקודש' זכה להיות הביטאון המרכזי בדורנו לענייני המקדש וקודשיו. החוברות שהתפרסמו מאז רק מחזקות את העובדה הזו: מאמרים ראשוניים במעלה בחשיבותם להלכה ובעז"ה בקרוב גם למעשה בענייני קודשים וטהרות ממלאים את דפי החוברות, ותלמידי חכמים העוסקים בתחומים אלו מוצאים ב'מעלין בקודש' במה מכובדת לדיניהם ופסקיהם. כך למשל בגל' יא סוקר שלומי רייסקין את הדעות בענין היתר כהן שאינו נשוי לעבוד בבית המקדש, ומראה שיש כאן לכאורה מחלוקת בין המקורות ב'נגלה' שעל פיהם רק הכהן גדול חייב להיות נשוי, ודווקא בזמן עבודת יום הכיפורים, לבין מקור בספר הזהר שרואה בשלילה כל עבודת כהן רווק. בגליון יג כותב הרב אורי רדמן, ראש כולל בפתח תקוה, על התקנות 'זכר למקדש' שתיקנו חז"ל, ומגיע עד לפולמוס שהתעורר לפני שנים מעטות אם בימינו ראוי לתקן מעמד 'זכר להקהל' - או לא. בהמשך מאריך שמעוני גרטי, תלמיד ישיבת הר עציון, לתאר את ההבדלים הקיימים בין טומאת משכב לטומאת מושב, למרות הכלל שבו פותח הרמב"ם את הפרק השישי של הלכות מטמאי משכב ומושב ש'המשכב והמושב אחד הוא'. בגל' יד מרחיב הרב זלמן קורן, מגדולי המומחים בדורנו בנושא בית המקדש, בענין ה'חיל' בהר הבית - אם היה שטח, או חומה, או שניהם, כאשר הוא מתייחס באופן נרחב לטופוגרפיה של הר הבית ולדברי יוספוס מכאן - ולהבדיל לגדולי המפרשים והפוסקים מאידך, ומכריע שהגבולות המקודשים של החיל לא היו סימטריים סביב העזרות אלא היו תלויים במבנה הר הבית; בסוף אותו גליון מתקיים פולמוס בדבר החידושים בחוברת הקודמת בענין הגדרת טומאת משכב ומושב. בגל' טו ראוי לציין את מאמרו המקיף והחדשני של הרב עזריה אריאל, הטוען שבניגוד להרבה ראשונים המקורות מוכיחים שאין הכלל 'חרב הרי הוא כחלל' רוצה לומר שכלי מתכת שנגע במת נהפך בעצמו הלכתית כמת עצמו ללא הגבלת זמן - אלא רק באותה שעה שבה הכלי מחובר למת. יש כאן חידוש הלכתי עצום, ובעגלא ובזמן קריב כשיתחדש הקיום של הלכות טומאה וטהרה תהיה לכך נפקאמינה גדולה מאוד למעשה. הדברים כה מבוססים מצד אחד, אך נוגדים מפורשות דעות קדמונים מצד שני, עד שהמערכת, בזהירות ראויה, פותחת את המאמר במוכתב של הגאון ר"א נבנצל שליט"א, שכותב שלמרות שהמאמר מנתץ מוסכמות הלכתיים - הוא ראוי לעלות לדיון כדי שישקלו הדברים לגופם ע"י תלמידי חכמים ופוסקי הלכה. בנוסף הקפידו העורכים להעביר את המאמר הזה עובר לפרסומו ביקורת אחר ביקורת ע"י כמה זיוגות עניינים נוספות, ואף הדפיסו כמה וכמה הערות ביקורתיות בגוף הדברים, שלא כמנהגם בדרך כלל. מעניין יהיה לראות אם יגרום מאמר זה להד משמעותי כראוי לו. ראויה לציין העריכה הסגנונית והלשונית המוקפדת בכל מאמרי החוברת. יהי רצון שבקריב ייהפכו הדברים להלכה למעשה, ועיינו רואות.

מקרא וארכיאולוגיה. השוואת תגליות המחקר לנאמר בתנ"ך. עריכה: דניאל משה לוי ויוסף רוטשטיין. ירושלים, 'בני רחל', תשס"ח. 304 עמ'. (02-5401231)

ב'המעין' ניסן תשס"ז [מז, ג] עמ' 96-97 כתבתי על החוברת 'יוסף ובני ישראל - הממצאים הארכיאולוגיים', שנעשה בה נסיון לסדר מחדש את יחסי הזמנים בין הכתוב במקרא לבין הממצאים הארכיאולוגיים, ובכך לפתור בעיות קשות במדע המקרא, בעיות שהביאו כמה מבכירי הארכיאולוגים בארץ למסקנה, ה' ישמור, שחלקים רחבים מהתנ"ך לא היו ולא נבראו אלא משל היו. כמוכן שלא מפיחה בפרט ולא ממדע הארכיאולוגיה בכלל אנו חיים; אבל החרש העמוק שעשו דניאל לוי וחבריו בכל הנתונים ההיסטוריים-ארכיאולוגיים המקובלים הביאו אותם למסקנות מעניינות ביותר, שגורמות לתנ"ך, פרק אחר פרק, 'להיכנס' היטב לממצאי הארכיאולוגיה ולהתאים להם ככפפה ליד. כתבתי שם שאין לי את היידע המקצועי כדי להכריע עד כמה עומדים הדברים בפני הביקורת העובדתית והמדעית, אך הקריאה בחוברת הנ"ל היתה מרשימה ביותר ואף מרתקת. כתבתי שם גם שחלקים נוספים של החבור עומדים לצאת לאור; עתה יצא לאור כרך שלם מלא וגדוש, ובו מקבילות ארכיאולוגיות שיטתיות למסופר בתנ"ך, לוח זמנים מחדש ומעודכן של התקופות הקדומות, פרק שלם על 'איגרות אל עמרנה' והמלך המצרי אחנאטון (המחברים מגיעים למסקנה שהוא-הוא פרעה נכה, שהרג את המלך צדקיהו - 'רוח אפינו משיח ה' - במגידו בשלהי ימי הבית הראשון, ושמלך זו ואיגרותיו אינם קודמים לתקופת הבית הראשון כפי שמקובל לחשוב), חידושים ארכיאולוגיים המבארים פרקים שלמים מתקופת שיבת ציון העמומה, ועוד, ל"ו פרקים מלאים וגדושים, כולל מפות ותרשימים (אך רק מעט מאוד צילומים, וחבל מאוד!). הערות קצרות וארוכות (כל ההערות נמצאות בסוף הספר, ויש בדבר מעלות וחסרונות), ודברי תגובה והערכה [חיוביים!] של כמה מבכירי הארכיאולוגים בארץ. בולט שמחברי הספר עשו כל מאמץ למנוע את זיהוים כשייכים לציבור החרדי (בניגוד לחוברת הנ"ל שיצאה לאור בהוצאת ארגון 'ערכים'), כדי למנוע מהקורא הפוטנציאלי לעיין בספר בהסתייגות-ראשונית, בהנחה שכל מחבר חרדי שכותב על ארכיאולוגיה ותנ"ך יחטא ללא ספק באפולוגטיקה. כמו שכתבתי - אין לי את היידע המקצועי כדי לחרוץ את דיניו של הספר לטוב או למוטב מן הפן הארכיאולוגי-מקצועי, אולם אני יכול לומר בוודאות שהוא כתוב בצורה מעניינת ומשכנעת, והמחברים מצליחים לקרב את הקורא למסקנתם: הממצאים הארכיאולוגיים של ארץ ישראל ושכנותיה מתאימים באופן מושלם למה שידוע לנו מהתנ"ך ובדרך כלל גם למסורות חז"ל, ולרוב השאלות והתמיהות הידועות קיימות תשובות מסתברות, ולעיתים אף מוכחות. מענין לציין שהמחברים רואים כדבר פשוט שהבית הראשון נחרב בשנת 586 לפני הספירה הנוצרית ושהבית השני עמד על תילו למעלה מחמש מאות שנה, בניגוד לפשטות דברי חז"ל שבית שני היה קיים רק 420 שנה, ומלכות פרס היתה קיימת בפני הבית רק 52 שנה. שאלה היסטורית זו מהווה נקודת מחלוקת חינוכית-אמונית כבדת משקל בין מה שמקובל ללמוד עד היום ברוב ככל מוסדות הלימוד החרדיים - לבין מה שנראה מובן-מאליו אצל רוב ככל לומדי ההיסטוריה בארץ ובעולם, גם יראי השמים שבהם. רבים מתוך הציבור החרדי לגווניו מתעלמים מכך שכבר קדמונים - שכתבי ההיסטוריונים היוונים לא היו לפניהם, וממצאי הארכיאולוגיה לא היו ידועים להם - הגיעו גם הם מסיבות שונות למסקנה שדברי חז"ל כאן אינם כפשוטם, ושתקופת הבית השני היתה ארוכה הרבה יותר מ-420 שנה, ובהם ר"א אבן עזרא, ר' זרחיה הלוי 'בעל המאור', ר"י אברבנאל ועוד (בסוף הע' 417 בעמ' 279 מפנים המחברים לעבודתו של הרב שי ואלטר על מלכי פרס ומדי [ישיבת כרם ביבנה תשנ"ה] שמקיפה את הנושא מכל צדדיו). שמעתי פעם מפרופ' מרדכי ברויאר ז"ל, שא"א להתעלם מהעובדה שגדול חוקרי ההיסטוריה התורניים ר' יצחק אייזיק הלוי בעל 'דורות הראשונים', הרגיל להתקיף כל דעה היסטורית החורגת ממסורת ישראל ולהתפלמס עמה 'עד רדתה' - מתעלם לחלוטין בכל כתביו מבעיה כבדת משקל זו, ויתכן שזוהי שתיקה מאוד רועמת. ואכמ"ל.

הלכה ממקורה – שמיטה. הרב יוסף צבי רימון. ישיבת הר עציון בשיתוף ספרי מגיד, תשס"ח. 431 עמ'. (02-6330533)

מסע בעולם השמיטה. הרב יוסף צבי רימון. [אלון שבות] תשס"ח. 148 עמ'. (02-9933360)

בגליון טבת שעבר (מה, ב עמ' 91-92) כתבתי כמה מילים על ספרו הנפלא של הרב רימון, ר"מ בשיבת הר עציון שבאלון שבות ורבה של שכונת אלון שבות דרום, 'הלכה ממקורה - הלכות שביעית', שבו מעין שרשרת מערכי-שיעור הכוללים לימוד שיטתי ומקיף של ענייני ההלכה המרכזיים בשמיטה. כתבתי שם שלספר-חוברת זה אמור להצטרף בקרוב ספר משלים, שבו יועמק הדיון במקורות ההלכה ובפרטיה. לאחר זמן קצר אכן יצא ספר זה לאור, בהשתדלותו הנמרצת של ר' קהת רענן תלמידו של הרב י"צ רימון; הספר ממלא בשלמות את תפקידו - שילוב של קיצור והרחבה, תימצות והעמקה, לימוד ההלכה ממקורה בחז"ל ובפוסקים ועד להלכה למעשה על פי פוסקי הדורות האחרונים, בניסוח בהיר ורהוט, בלוויית תרשימים, צילומים והערות. בכמה עשרות פרקים ופרקי-משנה פרוסים לפני הלומד מקורי ההלכה ומסקנותיה בכל ענין וענין, החל מטעמי מצות השמיטה ועד הלכות שמיטת כספים, ארבעת המינים בשמיטה והרקע המקצועי והמדעי של מלאכת הזמירה, היתר מכירה ואוצר בית דין, הדומה והשונה בהנהגות הרב קוק והחזו"א בשמיטה, ועוד ועוד. לספר צורפו מגנט-מקרר ובו תרשים עזר להדרכה בקניית פירות וירקות בשמיטה, חוברת עם לוח תאריכים מפורט, ודף מרהיב ובו תמונות צבעוניות של עשרות סוגי פרחים ושמותיהם - כדי להבדיל בין אלו שיש בהם חשש בשמיטה לאלו שבהם חשש כזה אינו קיים. בספר בא לידי ביטוי שיתוף הפעולה בין העוסקים בתורה לשם שמים: המחבר מודה בין השאר לד"ר זקס ופרופ' גולדשמידט מהמכון לחקר החקלאות ע"פ התורה בראשות הרב אפרתי שליט"א, שסייעו לו בחלק המקצועי של עריכת הספר והנספחים. במקביל יזמה תנועת הנוער 'בני עקיבא' כתיבת ספר תמציתי, קריא ובהיר, בשם 'מסע בעולם השמיטה', כדי לחזק את לימוד התורה וידיעת ההלכה בשורותיה. הרב רימון שינס את מותניו בעזרת צוות של מפיקים, עורכים, מגיחים ומעצבים מתלמידיו, וכתב ספר מאויר שבו עשרים יחידות לימוד צבעוניות המקיפות את כל עיקרי דיני השמיטה, כולן שזורות סביב דמותו החביבה של הדוד איציק המושבניק, שמשביר לאחינו יובל שבא לבקר מן העיר מה הוא עושה ובעיקר מה הוא לא עושה בשדותיו בשנה מיוחדת זו. קריקטורה נחמדה בתחילת הספר 'מקלפת' מהסמל המפורסם של 'בני עקיבא', שלב אחרי שלב, את השיבולת וענף הזית, הקלשון והמגל, ולבסוף גם את האות 'ע' (=עבודה) - ומשאירה, לקראת שנת השמיטה, סמל בני עקיבא שכל-כולו תורה... ואכן גם ספר זה הוא אחד מסימני ההתקדמות הבולטים של תנועת בני עקיבא, לחינוך חניכיה הקטנים עם הגדולים לחיי תורה ועבודה קדושים בקדושת התורה ובקדושת ארץ הקודש.

★ ★ ★

כתב עברי - כתב אשורי. שיטת חז"ל על פי תורת המהר"ל ובית ומדרשו. מאת צבי אינפלד. ירושלים, פלדהיים, תשס"ח. רמט עמ'. (02-6513947)

סוגיית הכתב שבו ניתנה תורה, אם בכתב עברי או בכתב אשורי, נדונה בסנהדרין (כא, א) כסוגיה הלכתית, אף שהיא סוגיה אגדית מובהקת: דעת רבי יוסי ומר זוטרא שכתב התורה השתנה על ידי עזרא מכתב עברי לכתב אשורי, ודעת רבי רבי אלעזר המודעי שהתורה נתנה בכתב אשורי, אך לדעת רבי נשכח הכתב האשורי ועזרא החזיר עטרה ליושנה, ולרבי אלעזר המודעי לא היתה שיכחה, והכתב האשורי לא נשתנה מעולם. מפליא שאצל חז"ל התעורר ספק בנושא כה חשוב כמו מוצאן של אותיות התורה, וסוגיה זו העסיקה גם ראשונים ואחרונים, רבנים וחוקרים עד זמננו. ר' צבי

אינפלד עוסק בדרך מקורית בשיטת חז"ל על פי תורת המהר"ל ובית מדרשו; המהר"ל אמנם כתב על נושא זה בספרו תפארת ישראל פרק סד, אך הוא קיצר וסתם את דבריו. הספר 'כתב עברי - כתב אשורי' הוא "על פי תורת המהר"ל", כלומר ביאור סוגיית הגמרא בנושא זה על פי גישת המהר"ל לדברי חז"ל בכלל. לפי דרך זו, כאשר חז"ל דנים על מאורעות מסויימים בדברי הימים אין מטרתם לקבוע כעובדה ש'מעשה שהיה כך היה', אלא להיפך, מגמתם היא להעמיק ולגלות את שורש הפנימי ומקורן הרוחני של העובדות ההיסטוריות כדי לעמוד על מהותן ומקומן בסדר עולם; מחלוקות הנמצאות בחז"ל דומות לפי דרך זו לבחינות מתחלפות הקיימות בבריאה. לכן לדברי המחבר חכמינו ז"ל לא באים לספר באיזה כתב ניתנה התורה כדי לקבוע מה ואיך היה, אלא מדובר כאן בוויכוח על פנימיותם ומונבם הרוחני של צורות הכתב, המקבילות לבחינות מסויימות הכלולות בתורה; כך כאשר קובע רבי יוסי שב'תחילה' ניתנה תורה בכתב עברי, כוונתו למונב הרוחני של המושג 'תחילה'. הספר עוסק בהרחבת ההנחות וההבנות שלפי דעתו הם התשתית שעליה בנה המהר"ל את דבריו הקצרים בתפארת ישראל. הכתב העברי שייך למערכת התורה שבכתב ("עברי") מתאר את יחס בני ישראל לשורשם ולמהותם העל טבעית, ואילו הכתב האשורי שייך למערכת התורה שבעל פה. בכמה מקומות בספר דן המחבר גם בלשון הארמית, והוא מנסה להסביר מדוע כשניתנה תורה בכתב אשורי ניתנה להם גם לשון ארמית. המחבר עוסק בעניינם של הלוחות הראשונים והאחרונים ובהבדל שביניהם, ובקשר שבין הבדל זה לבין ההבדל בין התלמוד בבלי וירושלמי בכלל והתייחסות התלמודים לסוגיה זו בפרט. שיטת המהר"ל לפי הבנת המחבר היא ההבחנה שתורת משה ניתנה לפי תוכנו של הדיבור, ואילו תורת עזרא ניתנה לפי תוכנו של הכתב. בתקופת הנבואה ניתנה התורה בדיבור - והיא התורה שבכתב, ולתקופת החכמה ניתנה התורה בכתב - והיא התורה שבעל פה; בתחילה ניתנה תורה בכתב עברי, שבחינתו לשון ודיבור שאינם מתקיימים, וחזרה וניתנה בימי עזרא בכתב אשורי, שקיומו לנצח. משה רבינו בחינתו היא "ראשית" בעוד שעזרא בחינתו היא הקץ, והיחס ביניהם מקביל ליחס שבין הלוחות הראשונים והלוחות האחרונים. בדרך של הסבר הבנוי על מושגים רוחניים, אך בלשון בהירה וברורה, מסביר המחבר גם את עניינם של חילופי האותיות בא"ת ב"ש, את "מ"ם וסמ"ך שבלוחות בנס היו עומדים" ואת דעת הירושלמי שדווקא העי"ן היתה עומדת בנס, ועוד. על אף שבמבט ראשון הספר כתוב כמהלך רצוף ועוקב פרק אחר פרק, לאחר הכרת מהלך הספר ניתן להפיק תועלת גם מכל נושא בפני עצמו. ניתן לומר שבספר זה נתקיימו דברי רש"י על הפסוק (קהלת יא, ז): "וּמִתּוֹק הָאוֹר וְטוֹב לְעֵינַיִם לְךָ אֹת אֶת הַשֶּׁמֶשׁ" - "מתוק הוא אורה של תורה; וטוב לעינים לראות את השמש - ואשריהם תלמידים שעניינם רואים הלכה מלובנת ומחוורת על בוריה". למרות עומק המושגים שבהם דן המחבר - כתיבתו בהירה, והיא גם רצופה סיכומים המקילים על הבנת המושגים ועל הבנת רצף הדברים. ספרו זה של ר' צבי אינפלד מבלגיה, ת"ח שעיסוקו היום-יומי הוא בדרך ארץ, מצטרף לרשימת ספרים טובים וחשובים שנכתבו על ידי תלמידי חכמים שאחרי לימוד בישיבות עברו לעיסוקים אחרים, ובכל זאת מצאו את חלקם בתורה, והשקיעו עמל רב בנושא מיוחד בו זכו וזיכו את הרבים; אין מקום לפורטם כי רבים הם, ואלו שאינם ידועים לנו - כולם "הלא גִּסְפָּרְתָּד". ראוי שמחבר זה יהווה דוגמה לרבים מבני הישיבות שפרשו מהישיבה אך לא 'מן החיים', ומחפשים אתגר ודרך כדי לנצל את יכולת לימודם העיוני, בו השקיעו את מיטב כוחם ומרצם בשנותיהם הרבות והטובות בישיבה. אחת הדרכים לנצל יכולת זו, מעבר לקביעות עיתים בתורה שבדרך כלל עיקרה לימוד בבקיאות, היא למצוא חלק מיוחד בתורה, לעמול עליו, ולבסוף להוציא את פירות העמל לרשות הרבים. קיימים נושאים רבים שצריך להקדיש להם שנים ביסודיות, נושאים שדווקא אינם בראש מעייניהם של אלו שזכו להיות קבועים בבית המדרש, שיוצא ישיבה שאינו נמצא כל היום בבית המדרש יכול להקדיש לאחד מהם זמן ומאמץ ולהפיק ממנו את מלוא התועלת, ואף להנות ממאמציו את עולם התורה והיהדות כולו, גם אם בעיקר זמנו הוא טרוד בדברים אחרים.

יואל עמיטל